

A MAGYAR OKTATÓFILM TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1931-IG

Szabó Sóki László

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Multimédiapedagógiai és Oktatástechnológiai Központ*

Képek oktatásban történő alkalmazását *Comenius* sárospataki munkásságától eredeztetik, aki 1650-54 között a híres kollégiumban tanított, és könyvet írt „*Orbis sensualium pictus*” címmel (A látható világ képekben). Magyar nyelvű nyomtatott kiadása 1675-ben jelent meg Brassóban. *Comenius* didaktikája szerint „a tanulókra az érzékszerveken keresztül kell hatni”.

Vetített kép alkalmazásáról tudunk az 1700-as évek elejéről. *II. Rákóczi Ferenc* fejedelemnek Sárospatakon egy Leydenben vásárolt szerkezettel, úgynevezett „*Laterna Magica*val”, vetítettek üveglapra festett képeket. Az iskolai szertárba kerülő berendezés a későbbiekben már a tanórai vetítések során a diákok képzeletét repítette távoli világokba.

A szemléltetéssel történő és gyakorlatközeli oktatást kötelezően írta elő *Mária Terézia* 1777-es oktatási rendelete a *Ratio Educationis*. Később a *Ratio Educationis II.* (1806), majd az *Eötvös József* által megalkotott népoktatási törvény (1868) erősítette meg az oktatási segédeszközök használatának előírásait. Szemléltetés alatt értjük egyrészt a tárgyi szemléltetést, másrészt a képekkel, faliképekkel történő bemutatást¹, míg a vetített kép alkalmazása az említett korai példákon kívül széles körben csak az 1900 utáni években terjedt el.

Két fontos találmány segítette a vetített képek korszakához vezető utat a 19. században: a fényképezés megszületése, majd az elektromos izzólámpa megjelenése. Ezek jelentősen megkönnyítették a vetített kép létrehozását és elterjedését az 1800-as évek vége felé. A felnőttek számára egyesületek, klubok alakultak a 19. század végén, a diavetítő estek látogatása a kultúrált szabadidő eltöltés lehetőségét biztosította. Mai szemmel is igényes komplett diasorozatok születtek jelentős, több százezres példányszámban, amelyek megjelentek az iskolai oktatásban is.

Az évszázad második felében egy új iparág született az iskola igényeinek kielégítésére: a tanszergyártás és forgalmazás. A *Calderoni és Társa* cég (a *Társa Hopp Ferencet* fedi) Tanszerosztálya óriási forgalmát, fellendülését, ismertségének, megbízhatóságának és az időben felismert igényeknek köszönheti.

¹ A faliképek természetes tartozékai voltak az iskolai tantermeknek a 19. században, de iparszerű, tömeges gyártásukat *Wlassics Gyula* vallás és közoktatásügyi miniszter (1895–1903) szorgalmazta.

A szemléltetés módszertanával számos kiváló szakember foglalkozott a 19. század utolsó harmadában. A korábbi művek *Bárány Ignác* (1866), *Mennyei József* (1866), *Környei János* (1870) és *Warga János* (1871) inkább a tárgyakkal történő szemléltetés fontosságát hangsúlyozzák. Később *Kiss Áron* és *Öreg János* (1876), *Bihari Péter* (1886) és *Felméri Lajos* (1890) munkái a szemléltető oktatás lehetőségeit, előnyeit, ajánlott formáit taglalják. „Nincs a népiskolának oly tantárgya, melynél a szemléltetés felesleges, sőt csak nélkülözhető is volna. Sőt megfordíthatjuk a szabályt, s a szemléltetés szerint rendezhetjük a tananyagot is.” (*Bihari*, 1886. 47. o.)

Weszely Ödön tekintélyes műve a Népiskolai neveléstan, tanítástan és módszertan hat átdolgozott kiadást ért meg 1905 és 1928 között. Ebben külön fejezetet szentel a szemléltetésnek, de felhívja a figyelmet a tanári munka nem mellőzhető értékére. „A szemléltetés maga nem elegendő, hanem mindenkor hozzá kell fűzni az értelmi munkát.” (*Weszely*, 1917. 178. o.)

A magyarországi iskolai szemléltetésnek igen bőséges hagyományai, előzményei voltak, amikor megjelent a mozgóképek Budapesten 1896-ban. 1896 és 1910 között történt meg a film megjelenése, elfogadása, elterjedése és eközben merült fel az igény, oktatási célú alkalmazásra. Intézményesített oktatófilm készítésre Magyarországon 1913-tól került sor.

A továbbiakban részletezzük az említett másfél évtizedes korszakot, hiszen ekkor tettem meg a mozgóképvetítés az utat, a külvárosi mutatóványosoktól, az olcsó szórakoztatástól, az ismeretterjesztő előadásoktól át, az iskolákig.

A mozgóképek és a mozi megjelenése és terjedése Magyarországon

A tanulmány fókuszában az oktatófilmek állnak, ennek ellenére elengedhetetlen pár szót ejteni a mozgóképek készítés és felhasználás magyarországi kezdeteiről. Kezdetben még műfajok sem léteztek, nem hogy iskolai „oktatófilm”, de már az első évtizedben jelentős számú ismeretterjesztő vetítés történt a különböző tanuló korosztályok számára.

A mozgóképek, a filmvetítés 1895-ös párizsi megszületése után a kezdeti lendület, újdonság jelleg, és népszerűség hamarosan lecsengett. A *Lumière* fivérek képviselői, majd ők személyesen is jártak Budapesten az 1896-os millenniumi évben, csaknem egy éven át vetítettek kisfilmeket a körüli Royal Szálló földszinti termében, és felvételeket is készítettek Budapesten (2 rövid részlet fennmaradt)². Fekete-fehér és néma felvételekről beszélünk, remegő képpel, és a zajos vetítógép elnyomta a be-bekiabáló közönség hangját. Az úgynevezett „köznép”, a pár perces felvételeket hamar meguntta, egy ezüstkoronát bizony másra is el lehetett költeni. A következő években kávéházak, mulatók, városzéli

² A történelmi hűség kedvéért: a fennmaradt felvételek sorában e két részlet a Budai Várban történő ünnepi felvonulás és a Lánchíd budai hídfőjénél egy jelenet. Aztán 10 év múlva 1906-ban „II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hazahozatala” alkalmából készített felvételtől maradt fenn részlet (*Zitkovszky Béla* készítette). Az ősfelvételek sorában meg kell említsük még az 1907-es „Vasúti szerencsétlenség Budapesten”, az 1908-as „Görgey Arthur Budapesten és Visegrádon”, végül az 1910-es „Katonai parádé a Vérmezőn” című dokumentum felvételeket. (*Komár*, 2003)

mutatványosok próbálkoztak több-kevesebb sikerrel becsábítani a közönséget. Egy-két hét után, továbbadták a filmet, esetleg a gépet is, egyre kevesebb lett az egyes filmcsek értéke, míg aztán végleg „elkoptak”, megsemmisültek. Ezért nem találhatunk ezekből az évekből fennmaradt mozgófilmeket, pusztán a plakátok, újságcikkek jelzik az egykori filmcímeket, bemutatókat.

A vetítések, mozik magyarországi terjedéséről még sok érdekeset olvashatunk *Magyar Bálint* eredetileg 1966-ban készült művében (*Magyar*, 2003). Például a kávéházakból azért száműzték az állandó vendégek a vetítéseket, mert ilyenkor a sötétben nem látták a kártyalapokat. A mozgófilmet *Edison* névvel reklámozták a vállalkozók, ez jobban csengett, mint az ismeretlen *Lumiére* név. Az első filmek igen rövidek, 15–20 méteresek voltak, ez kevesebb, mint 1 perc vetítési időt jelentett. Később 150 méter, majd 300 méter lett a tipikus filmhossz. Az említett kávéházi dilemma feloldására végül, mintegy 8-10 év múlva jöttek rá, hogy önálló, erre a célra készült termekben kell a filmet vetíteni, így aki oda belépőt vásárolt valóban a filmet akarta nézni.

Az Uránia szerepe és az első magyar film

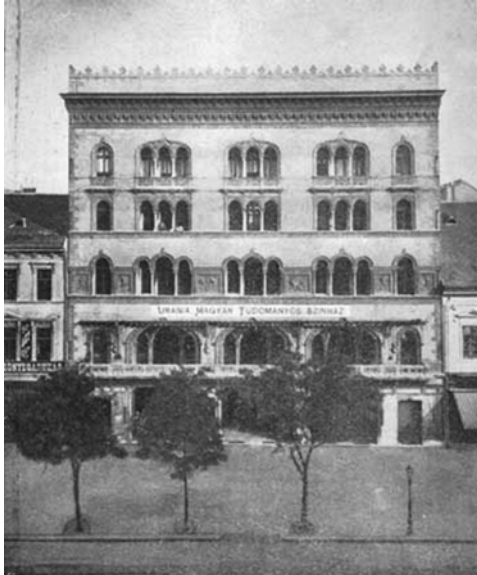
Ha valaki ellátogat ma az Uránia moziba, nem biztos, hogy tud róla, Magyarország legrégebbi filmszínházában jár. Szentély ez, ahová áhítattal kell belépni. Az eredetileg mulató céljára épült Kerepesi (ma Rákóczi) úti épületet ismeretterjesztő előadások céljára bérelte az „Uránia” minden estére. Uránia elsősorban jelenheti az 1897-ben – bécsi, berlini, londoni mintára – alakított Uránia Magyar Tudományos Egyesületet vagy az 1899-ben alapított Uránia Magyar Tudományos Színházi Egylet Részvénytársaságot. Az előbbi, röviden Uránia Egyesület a tudományos háttér, míg utóbbi, az Uránia Színház az üzleti vállalkozás. Az egyesület elnöke *Matlekovits Sándor* akadémikus, ügyvezetője *Molnár Viktor* művelődéspolitikus lett. Tiszteletbeli elnök volt báró *Eötvös Loránd* és gróf *Szögyény Marich László*.

A színházi részvénytársaság százezer korona tőkével alakult, alapítói között szintén közéleti szereplőket találhatunk.³

„Az alulírott alapító bizottság [...] oly kulturális intézmény létesítését célozza, mely az összes tudományos és társadalmi ismeretek történetét, fejlődését, jelenét fogja vetített, decoratív és kinematografikus képekben, érdekesítő darabokban, zenével bemutatni” írták az egyesület alapítói. (*Bogdán és Munkácsy*, é.n.)

A színpadon „művelték” az ismeretterjesztést. A külföldi tapasztalatok azt mutatták, hogy volt igény a szabadoktatás, közművelődés eme formájára. A szervezett földrajzi, néprajzi, kulturális előadások, úti beszámolók nagy sikert arattak, különösen, amikor az előadók nem csak állóképekkel, hanem néha mozgóképekkel is „színesítették” előadásukat.

³ Többek között *Kövesligethy Radó* egyetemi tanár, *Somogyi Nándor* művészeti és irodalmi vállalkozó, *Zala György* szobrászművész, majd csatlakozott *Molnár Viktor* miniszteri tanácsos (VKM), *Várady Gábor* országgyűlési képviselő is.

I. ábra
A korabeli Uránia épülete

A kor írói, tudósai szövegírással segítették az előadások hitelességét, magasabb színvonalát, és egy-egy sikeres „produkció” 100-150-szeres bemutatót is elért. Az első előadást *Cholnoky Jenő* (akkor még csak egyetemi adjunktus) tartotta 1899. nov. 4-én „Küzdelem az északi pólusért” címmel.⁴ Különösen tehetségesnek mutatkozott e műfajban *Pekár Gyula* író, aki Spanyolországról szóló előadását saját fotókkal illusztrálta és levetített egy onnan hozott filmet a bikaviadalról.⁵ Az Uránia előadásokat nagy érdeklődés kísérte, napközben iskolai csoportoknak is helyet adtak. *Karinthy Frigyes* írásaiból kiderül, milyen csodálatos élményt adtak számára a szervezett előadások „ahol olyan jó muri volt elbliccelni egy-egy délelőttöt, mikor az egész iskola ki volt rendelve” (*Karinthy*, 1964).

Röviden összefoglalva az előzményeket elérkezünk 1901-be, amikor *Pekár Gyula* „A táncz” című előadásának illusztrálására készítettek magyarországi mozgófelvételeket. E művet tekintjük a magyar filmgyártás első darabjának, amely ismeretterjesztő mivolta miatt egyúttal az oktató (ismeretterjesztő) film készítés kezdetét is jelenti. A munkában részt vállaltak a kor jelentős művészei (*Blaha Lujza*, *Fedák Sári*, *Márkus Emília* és mások) és persze a fényképész, operatőr és szerkesztő, a saját maga által fabrikált géppel dolgozó *Zitkovszky Béla*, aki később is vezető szerepet vállalt a minket elsősorban érdek-

⁴ Ugyanebben az évben még november 10-én *Konkoly Thege Miklós*: A potsdami porosz királyi csillagdaról, november 11-én *Klupathy Jenő*: Mikor a levegő folyóssá lesz, november 13-án *Kövesligethy Radó*: A novemberi hullócsillagokról, majd november 15-én ismét *Cholnoky*: A dobsinai jégbarlangról.

⁵ Az 1900-as év egyik siker előadása volt a február 22-én bemutatott Spanyolország, de sok előadást megért *Erődi Béla*: Jézus a Szentföldön, *Dessewffy Arisztid*: Velence, *Salamon Ödön*: Páris című produkciója.

lő oktatófilm-gyártásban. Az igen gyúlékony nitrofilmre dolgozó *Zitkovszkynak* még az-
zal is meg kellett küzdeni „A Táncz” gyártása során, hogy a tekercsek tüzet fogtak, elég-
tek, és újra kellett forgatni az egészet az Uránia Színház tetőteraszán. Az 500 méteres
film, amely 24 tánctípus felvételét mutatta be, abban a korban igen nagynek számított.

2. ábra
A Táncz forgatása közben

3. ábra
Zitkovszky Béla

A korabeli újságokban sokat olvashatunk, fennmaradt plakátokat láthatunk erről a produkcióról, amelynek egyetlen példánya sem maradt meg, noha bécsi és párizsi bemutatóról is tudunk. Ekkoriban még nem használtak kameramozgásokat, variót, ezért statikus felvételeket képzeljünk el. A film 100 éves évfordulóján értesülhetett szélesebb körben a tévénező közönség erről a filmről, többek között „A magyar elsők” televíziós sorozatból.⁶

A magyarországi filmszakma úttörője, *Zitkovszky* rendszeresen írt szaklapokba is, foglalkozott a kép, mozgókép jelenével. Például 1907-ben „A fény” című folyóirat első számában a következőket írta: „Az emberiség kultúráját az írott betűn kívül mi sem szolgálja hívebben, mint a mozgófénykép.” Tíz évvel későbbi víziója pedig vernei nagyságba emeli: „... az emberek otthon, lakásukban fogják nézni a heti aktualitásokat csakúgy, mint ma hallgatják az operaelőadást a Telefon Hírmondón! Az újságokat nem olvasni, hanem mozin nézni fogják, az iskolában pedig nem könyvekből, hanem mozival fognak tanítani.” (*Molnár*, 1998; eredeti forrás: *Mozihét*, 1916. 17. sz. 32. o.)

2008 tavaszán az Uránia Filmszínház nagyszabású emlékestet tartott *Zitkovszky Béla* születésének 140. évfordulóján. Nagyságát mutatja, hogy 1901-től 1929-ig, mintegy 30 éven át vezető szerepet játszott Magyarországon az ismeretterjesztő és oktatófilm gyártásban.

Technikai érdekesség még erről a korai mozgóképi korszakról, hogy a filmvetítógépek egy része egyben felvevőgép is volt. Később születtek olyan egyszerűbb vetítógépek is, amelyeknek csak egy orsójuk volt, a filmvetítés közben a gép mögött elhelyezett kosárba tekeredett le a vetített filmszalag. Az Uránia által szervezett ismeretterjesztő előadások plakátjairól olvashatjuk, hogy eleinte a mozgóképet is „darabra” mérték, akár az állóképet, tehát nem hosszra, vagy időtartamra.

Az Uránia 1903-tól előadásait az általa kiépített hálózaton keresztül vidékre is eljuttatta, sőt iskolai vetítési céllal szerzett be filmeket külföldről. Így egy széles, művelődni vágyó réteg élvezte a kor legjobb színvonalú ismeretterjesztő előadásait.

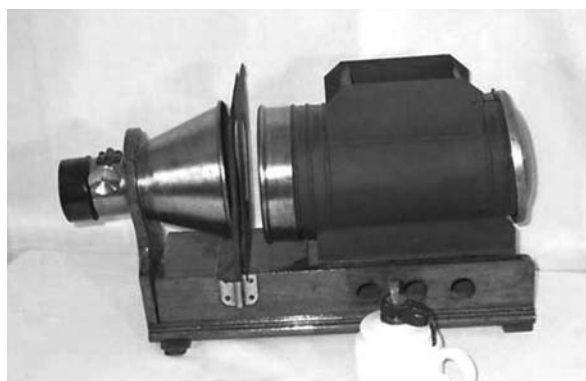
4. ábra
Uránia plakát

⁶ Rózsa György (2001): A Táncz. Magyar Televízió 1. produkciós filmsorozata. Részleteket láthattunk *Fazekas Bence* „A Táncz” című filmjéből, amely újraforgatott jelenetekkel állít emléket a korabeli produkciónak.

A mozgóképek megjelenik az iskolákban

Az Uránia érdemeit nem lehet eléggé hangsúlyozni, egyedülálló módon járult hozzá az általános művelődéshez és az iskolai szemléltető oktatás fellendítéséhez. Az 1908-ban létrehozott Uránia Szemléltető Tanszerek Gyára Rt. révén nem csak az említett mozgóképi terjesztésben, hanem álló és mozgóképek vetítők eladásával, kölcsönzésével, objektívek, mikroszkópok, fényképezőgépek eladásával, mintegy százezres diakészletének sokszorosításával, forgalmazásával járult hozzá a képi ismeretközlés elterjedéséhez. Az Uránia katalógusán⁷ kívül sokáig csak néhány mintadarab fennmaradásáról tudunk ezekből a diákból.⁸ Eszközei még a harmincas években is fontos berendezései voltak az iskolai szertárnak. Megemlíthetjük az Uránia vezetőségében *Molnár Viktor* ügyvezető elnök szerepét, aki a képi és mozgóképi szemléltetés fontosságát rendszeresen hangsúlyozta.

Az Uránia, tevékenységének minél szélesebbkörű megismertetésére havi kiadású folyóiratot is létrehozott 1900 májusától.⁹ Ebben a színvonalas folyóiratban szívesen megszólaltak a kor jelentős írói, tudósai, többek között *Móricz Zsigmond*, *Cholnoky Jenő*, *Eötvös Loránd*, *Zemplén Győző* is. A havilap ismertette a tudományos, technikai újításokat, vidéki bemutatókat, vásárlási lehetőségeket – üzleti vállalkozásként működött – a tanárok, iskolák ebből tudtak tájékozódni. 1914-ig kizárólag a tudomány szolgálatában állt, később a háborús események kapcsán politikai szerepet is vállalt, végül 1922-ben megszűnt.

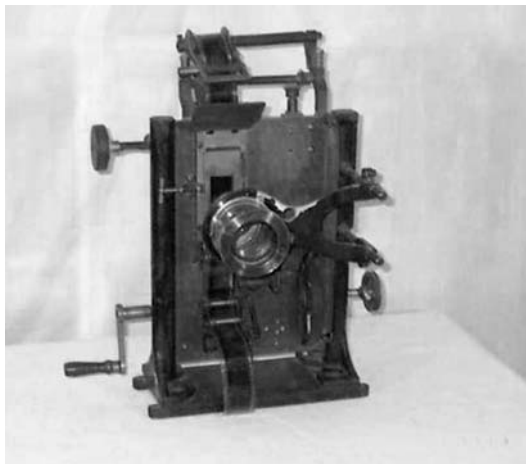
5. ábra
1905-ös állóképvetítő¹⁰

⁷ Uránia Rt. Vetíthető (diapositiv lemezek) új szerkezetű gépek, vetítő berendezések, mikroszkópok, objektívek, nagyítók jegyzéke Budapest. 1911.

⁸ E gyűjteményből került elő 1993-ban több mint húszezer darab a Fazekas Mihály Gimnázium pincéjéből, eredeti fadobozokban tárolt 8,5x8,5 cm-es méretű törékeny üveglemez, melyeket azóta az OPKM őriz.

⁹ Szerkesztését *Molnár Viktor* közreműködésével kezdetben legifjabb *Szász Károly* és *Klupathy Jenő* végezte, később *Mikola Sándor* és *Moesz Gusztáv*.

¹⁰ Magyar Technikai Múzeum Közhasznú Alapítvány; <http://web.axelero.hu/mtma>

6. ábra
1912-es mozgóképvetítő¹¹

Végül is az első nyolc tanévben „a pedagógiai közvélemény álláspontjának eredménye volt, hogy az Uránia 1900 és 1909 között 1074 iskolai előadást tartott, s azokon 610040 tanuló vett részt” olvashatjuk az eddig megjelent legrészletesebb feldolgozásban, mely a második világháborúig foglalja össze a hazai filmoktatást. (Jáki, 1982. 10. o.)

A felnőtteknek tartott országos előadások száma az első 10 esztendő alatt 3159 a nézők száma 916529. Az első világháború nehézségei következtében azonban a látogatottság csökkent, gazdasági nehézségek miatt az Uránia Színház 1916-ban jutott csődbe, az Uránia Egyesület végéig pedig, az évtized végére szűnt meg.

A mozgóképek technikai megvalósítása után nem sokkal, már a 20. évszázad első évtizedében rendszeres iskolai célú alkalmazásokat találhatunk, ebben az „Uránia” érdemei mellett nem elhanyagolható a pedagógusok felismerésén túl, a kor oktatáspolitikusainak és az iskolák fenntartóinak haladó szellemisége, akik felismerték a mozgóképekkel illusztrált oktatás hatékonyságát.

A film pedagógiai fogadtatása Európában és hazánkban

Az első évtizednél maradva felmerülhet a kérdés, vajon mindenki egyformán jónak tartotta a mozgófilm megjelenését az oktatásban? Nem volt ennyire egyöntetű a fogadtatás.

Egyes források szerint először Franciaországban merült fel a film oktatásban történő felhasználása 1896-ban (Nagy, 1928). A francia Eclipse vállalatnak 1907-ben már katalógusa volt iskolai filmekről, a számunkra jóval ismertebb Pathé pedig oktatófilm osztállyal rendelkezett (Körmendy Ékes, 1915. 536. o.)¹².

¹¹ Magyar Technikai Múzeum Közhasznú Alapítvány; <http://web.axelero.hu/mtma>

¹² Ugyanitt: további oktatásra is alkalmas filmek készítésével foglalkozó cégek: Henri A. Müller, Itala-film, Komet-film, Cines, Edison, Ambrosio-film, Lux-film, Erich Grünspan, Gaumant, Express-Films Co.

Németországban komoly viták kísérték a film iskolai felhasználását az 1910-13-as években (*Knopse*, 1913). Előremutató jelenség, a film pályaválasztásban történő felhasználása.

Magyarországon a vita tulajdonképpen nem a film iskolai alkalmazásáról, hanem a gyermekek mozi látogatásáról zajlott. A konzervatív, elsősorban egyházi körök kifogásolták a szórakoztató filmek korlátlan megtekintését. Bizonyos filmek gyermekekre való hatása, az ellenőrizetlen moziba járás, bizony már akkor is aggodalomra adott okot, és nem csak az említett körökben, de a pedagógusok, a szülők, a közvélemény is kételkedésnek adott hangot a mozival kapcsolatban.

Az Európa szerte dúló vita hatására 1910-15 között több országban hoztak korlátozó rendeleteket az ifjúság mozi látogatását illetően (felöltött kíséret, korhatár bevezetése, egyes esetekben tiltás). Szélsőséges esetben az iskolai rendetlenkedést, városi gyermekbűnözést is a film rovására fogták. „...éljen a hatóság törvényadta hatalmával. Állítsa közegeit a moziboltok elé, s a serdületlen gyermekifjúságot állítsa meg jegyváltás előtt, s térítse vissza a romlás küszöbétől” írta a katolikus középiskolai tanárok lapja (*Crispus*, 1912. 222. o.).

A pedagógiai sajtó árnyaltabban kezelte a problémát. A nyilvános mozik esetenkénti negatív hatásainak elismerése mellett szót emeltek a mozi általános művelődési hatásairól (*Gárdos*, 1912). Hivatalos véleménynek tekinthetjük a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium többször is megjelent állásfoglalását 1912–13 környékén, mely a filmet a fiatalok művelődésének igen hasznos eszközének tekinti.

Az ismert pedagógiai szakemberek közül *Nemes Lipót* emelte fel hangját először a tiltások ellen, egyértelműen kiállt a film és az iskola gyümölcsöző kapcsolata mellett. „Ha nekünk mozgó kell, szerezzünk magunknak. Ne harcoljunk az utca mozgói ellen, hanem küzdjünk az iskola mozijáért.” (*Nemes*, 1912. 319. o.) *Nemes* szerint a hagyományos tanítás esetén nagyobb különbségek mutatkoznak meg a diákok között, míg a filmen látottakra a gyengébbek is pontosan emlékeznek. „Comenius bizonyára örült volna, ha az ő primitív festett világa helyett ez a tökéletes mozgó világ állott volna rendelkezésére a gyermekek tanításánál és nevelésénél. Csak mi gyenge epigónok nem akarjuk észrevenni a mozgóknak pedagógiai jelentőségét, mert ha tudnók értékelné, akkor jelentéktelen és könnyen javítható hibái miatt nem lennének hajlandók megfosztani a gyermekeket legélvezetesebb és leghasznosabb tanulásuktól” (*Nemes*, 1912. 320. o.).

Keleti Adolf – a kor másik jelentős pedagógiai szakemberét – is sokat foglalkoztatta az iskola és a film kapcsolata. Teljesen egyértelműen foglalt állást a kérdésben. „Éppen a mozgóképek teszi lehetővé, hogy megmutathassunk mindent a gyermeknek, úgy mint az a valóságban él. Biztos vagyok benne, hogy egy-két évtized alatt már a lakásokba is bevonul a mozgóképek, s este a családok szórakoztatója lesz. Nincs az a tárgykör – a matematikát sem véve ki – ahol a mozgó nagy haszonnal ne lehetne alkalmazni. A jövőben megvalósággal beláthatatlan, milyen segítőtje lesz a gyermekvilágnak.” (*Keleti*, 1913. 31. o.)

Mi késztette tehát az iskolákat, hogy ne elégedjenek meg a rendszeres mozi látogatással, az *Uránia* bemutatóival? A korábban említett ellenérzések a mozival kapcsolatban.

Sokszor nem azt a filmet vetítették, amiben megegyeztek (másikat sikerült csak megszerezni, a piac diktált, helyi érdekek beleszóltak stb.), így aztán nem azt az oktatási célt

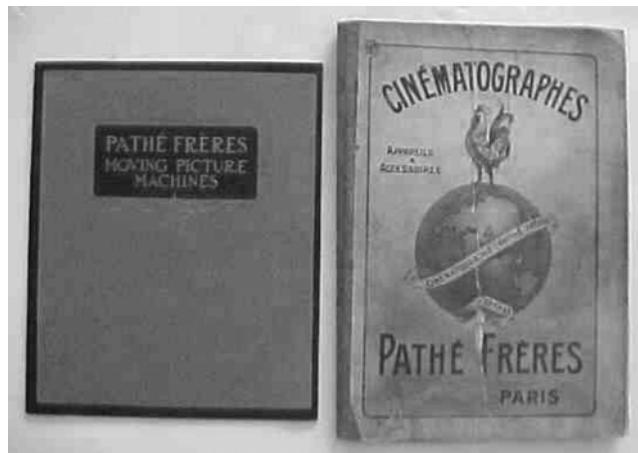
szolgált, amit kellett volna. Egy egész iskola diákságának ugyanazt vetíteni, csak valamilyen általánosabb jelenséget, eseményt, történetet, kevésbé konkrét, a tananyaghoz nehezen kapcsolható filmet lehetett. A pedagógusok jobbat akartak. Saját maguk vetíteni, azt és akkor, amikor azt a tanmenet éppen megköveteli.

Az 1910/11-es tanévben a Nyitrai Állami Főgimnáziumban a mozi látogatásra beszedett pénzt az iskola igazgatója *Frank István* arra használta, hogy az Urániától vetítőberendezést vásároljon, majd filmeket kölcsönözzön. 25 filmet vetítettek az első évben, amelyek közül néhány érdekes címet feltüntetünk.¹³ Valamennyi a francia Pathé cég gyártmánya.

A dicséretes próbálkozásokat aztán mások is követték. 1911 őszén Zilahon, szülői ajándék pénzből és minisztériumi, majd püspöki adományból vásároltak gépet a Református Gimnázium számára. Itt *Nagy Sándor* volt a kezdeményező, megvalósító szaktanár. Néhány előadás címét pontosan ismerjük.¹⁴

Az országban harmadikként Losoncon az Állami Főgimnázium szerzett be saját vetítőgépet 1912-ben, *Scherer Lajos* igazgató lelkes munkájával, a minisztérium anyagi támogatásával és az Uránia közreműködésével.

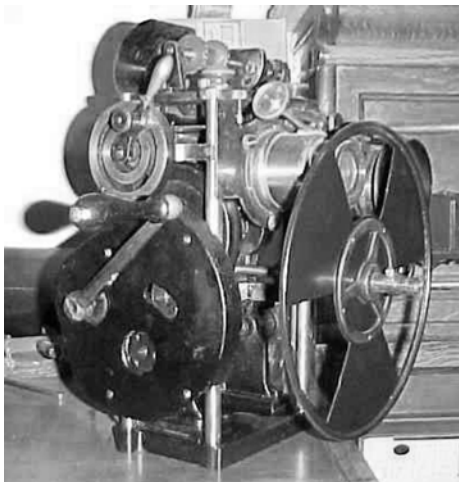
Ezekben az években még nehézséget jelentett, hogy folyamatosan új filmeket szerezzenek be, bár az Uránia ebben is igen segítőkész partnernek mutatkozott, főként Pathé gyártmányú filmeket biztosított kedvezményes 2,80 koronás kölcsönzési díjjal.

7. ábra
1909-ből származó Pathé filmkatalógus

¹³ A só kiválasztása a tenger vizéből, A bűvár, A folyékony levegő, Mértan a természetben, Élet a tenger mélyén, A hangyaboly élete, Az arabok, A Vezúv és környéke, Utazás az Elbán, Norvégországi tájak, A Simplon alagút, A cukorgyártás, A röntgensugarak, A levegő fontossága az életre, A vas feldolgozása.

¹⁴ Genf és Kálvin, Japán, Régi jó idők, Székelyország, A levegő meghódítása, Finnország, Isteni színjáték Napoleon, Délsarki expedíció, A balkáni háború, Athén, Romanoff orosz dinasztia.

8. ábra
Pathé vetítógép 1909-ből

Az 1913-as esztendőt mérföldkőnek tekinthetjük Magyarországon, mert ekkora érték meg bizonyos feltételek, mondhatjuk a körülmények szerencsés együttállása következett be.

- Az iskolák egy része határozottan igényelte a saját vetítésű filmet.
- A pedagógusok felismerték, jobb helyzetbe kerülnek, ha ők vetítenek, mintha az egész iskola moziba vonul.
- A vetítógép beszerezhetőségét az amúgy is nagy forgalmat lebonyolító, az iskolákkal kapcsolatot tartó Uránia biztosítani tudta.
- A vetítógép ára elérhető mértékűre csökkent (1300–2000 korona).
- A kölcsönözhető filmek száma ekkortól folyamatosan nőtt.
- Általában pozitívan álltak a film alkalmazásához a minisztériumi, városi, iskolai vezetők.
- A kor ismert pedagógiai szakemberei a helyenként tapasztalható ellenérzéssel szemben komoly elemző munkákban állást foglaltak a film alkalmazása mellett.

Egy „oktatófilm-történeti” esemény Magyarországot a következő évekre, sőt évtizedekre a világ meghatározó oktatófilm gyártó és felhasználó országává léptette elő. Megszületett egy különös filmgyár.

A Pedagógiai Filmgyár megalapítása és működése

A Magyar Tanítók Otthona 1913. június 6-án, „a pedagógiailag vezetett mozgófényképes előadások ügyében” tartott budapesti ankétján Ágotai Béla, aki akkor a Közoktatási Tanács vezetője volt, 12 pontos előterjesztésében a megoldást egy pedagógiai filmgyár megalapításában látta. A pontokban kitért a pedagógiai vezetés módjára, az iskolák, osz-

tályok, tárgyak szerinti képfeldolgozásra, az előadások, a vetítés tervezett módjára, a filmek felnőttek részére történő felhasználására is. (Jáki, 1982)

Új, hazai filmek készítése, azaz a cél olyan filmek előállítására, amelyek kimondottan pedagógiai célokat szolgálnak, sőt, hogy a filmek témája az iskolák elvárásának megfelelően egy-egy korosztályt céloznak meg.

A jelenlévők lelkesedése néhány kivétellel egyöntetű volt. *Cholnoky Jenő* földrajztudós, *Imre Sándor*¹⁵ (ekkor a budapesti Tanárképző Intézetben tanít), *Weszely Ödön* a Pedagógiai Szeminárium igazgatója, nem hagytak kétséget a filmes oktatás támogatását illetően.

Weszely megfogalmazásában a film nem csak tökéletes szemléltetés, hanem annál sokkal több. Olyan eszköz, mely egyesíti magában a tankönyvnek, a képnek, a mikro-szkópnak, s még számos más eszköznek az előnyét.

Még ebben az évben, magántőke bevonásával (80000 korona) és a főváros támogatásával megalakult a Pedagógiai Filmgyár, amely a világ első oktatási célú filmgyára. *Ágotai* lett a vállalat első igazgatója, egészen 1928-ig. A másik alapító *Zitkovszky Béla*, a magyar filmgyártás egyik úttörője, „A táncz” készítője volt.

9. ábra

Ágotai Béla a Pedagógiai Filmgyár igazgatója

A Pedagógiai Filmgyár a Kinizsi utcában kezdett el működni a 28. szám alatt, egy épületben a Magyar Tanítók Otthonával. Nemcsak a filmgyár működött itt, hanem az otthon „kultúrszínpadán” rendszeres vetítések is voltak.

„A labor berendezése igen szerény volt, mert a gyár egyetlen Pathé gépével *Zitkovszky Béla* forgatott, kopírozott és a feliratokat is ő készítette. *Ágotai Béla* körül néhány tagú igazgatóság fejtett ki működést, akadt köztük gazdasági szakértő, de még inkább néhány

¹⁵ Később a szegedre költözött kolozsvári *Ferenc József* Tudományegyetem Pedagógiai Tanszékének tanszék-vezetője.

pedagógus. Ezek bírálták el a beérkezett szcenáriumokat, vagy intézték a tervbe vett oktatófilmek felvételeit” (*Lajta*, kézirat).

Gazdasági vállalkozásról volt szó, bár a gyár műterme és laboratóriuma kicsi volt, sok bér munkát is felvállaltak. A Pedagógiai Filmgyár tehát üzleti vállalkozás volt, még akkor is, ha támogatást élvezett, feltételezhetően *Agotai Béla* (aki egyúttal a Magyar Tanítók Otthona vezetője is volt) személyes érdekei is álltak a háttérben.

Kimondottan ilyen célokra létrehozott filmgyár ekkor még nem volt a világon. A magyar pedagógusok, a pedagógiatudomány, és a mozgóképi ismeretterjesztés körül bábkodó filmes szakemberek valamint forgalmazók közös érdeme nemcsak létrejött, de sokáig sikeres működése is. Közös munkájuk eredményezte, hogy Magyarország a mozgóképi szemléltető oktatás területén nagyhatalomnak számíthasson. Ez a kezdeti lendület egészen 1944-ig repítette az iskolai mozgóképi felhasználást sikerrel alkalmazó oktató-nevelő munka szekerét.

Az 1910-es évek elejétől tehát, már beszélhetünk konkrétan iskolai oktatási célokra gyártott, ilyen célokra behozott, vagy itthon előállított filmekről. Ekkortól jobban elválasztható az oktatófilm történet az általános filmtörténettől. Igyekszem a továbbiakban csak annyiban kitekinteni az általános filmes eseményekre, amennyiben az a megértéshez, időbeli elhelyezéshez feltétlenül szükséges, hiszen az általános gazdasági, politikai, történelmi hatások, filmgyártást meghatározó – segítő vagy korlátozó – rendeletek, intézkedések, az oktatófilmgyártást is csaknem ugyanúgy érintették, mint a teljes magyar filmgyártást.

Gyártás-forgalmazás és az első világháború hatásai

Nehéz évek következtek a mozgófilmre 1913 után. Az első világháború ideje alatt a mozok bevételeiből külön adóztak a hadviselés javára, katonáknak ingyen jegyet kellett adni, hadikölcsön jegyzés, propaganda filmek, és más felajánlások történtek. Működésüket szénhiány, nyitvatartási korlátozás, áramhiány nehezítette. Ezek már 1916-17 telén jelentkeztek. Film behozatali korlátozás, luxusadó, az ellenséges államok filmjeinek betiltása jellemezte ezeket az éveket. Hatással volt ez az oktatófilmek készülésére és terjesztésére is, időnként hiányzott a filmnyersanyag.

1917–18 környékén ismét vissza kell térnünk a mozi, a film általános megítélésével kapcsolatos pozitív-negatív felhangokra. A *Mozi Világ* karácsonyi számában 1917-ben az akkori igazságügyminiszter *Grecsák Károly dr.* igen pozitívan foglalt állást: „A mozi a szemléltető oktatás és ismeretterjesztés egyik leghatalmasabb kultúra eszköze és intézménye, de csak akkor hasznos és üdvös, ha valóban e nagy föladatok szolgálatában áll.” jelent meg egy politikusi közvéleménykutatásban (*Mozi Világ*, 1917. 12. 23. 1–8. o.).¹⁶ *Pallavicini György őrgróf* véleménye „A mozi általános fölfogás szerint kitűnő pedagógiai eszköz az ifjúság oktatására és nevelésére” (ugyanitt) alátámasztja azt az érzé-

¹⁶ Ugyanitt „A mozinak, ha kellő korlátok közé van szorítva, igen nagy pedagógiai hatása van, mert a mozi a szemléltető oktatásnak a non plus ultrája” – adja közre véleményét *Giesswein Sándor dr.* a Keresztényszocialista Párt elnöke.

sünket, hogy a mozi fogalmát sokan egybemosták a film oktatásban történő felhasználásával.

A másik oldalon jelentős befolyással volt, hogy gróf *Apponyi Albertné* (az akkori válás-és közoktatási miniszter felesége) írt cikket a mozi erkölcsromboló hatásairól. (A később, 1924-ben megalakult, vidéket ellátó Magyar Holland Kultúrgazdasági Rt. Vállalkozás hátterében éppen gróf Apponyi Albert állott, ugyanis ő volt a nem üzleti alapon szerveződő Magyar Holland Társaság elnöke.) 1918. május 12-n rendelet szabályozta a 16 év alattiak mozi látogatását. Szülői kíséret nélkül csak bizonyos filmeket nézhettek meg. Ugyanekkor a közönség fokozódó igényeinek a kielégítésére, a magyar játékfilmgyártás szárnyalt. Mintegy 100 játékfilm született egy év alatt. Magyarország filmes nagyhatalommá vált.

Az 1919-es évet a történelmi események még az eddiginél is változatosabbá tették. A Tanácsköztársaság hamar felismerte a mozgóképek jelentőségét.¹⁷ Az 1919. március 19-e után pár nappal megjelent államosítási rendelet részeként „A mozgóképezetek köztulajdonba vételéről szóló XLVIII. számú rendelet” szerint minden filmgyár, filmlaboratórium, filmkölcsonzó, filmszínház teljes ingó és ingatlan vagyonával állami tulajdonba került. (Filmgyártás Budapesten kívül, eddig az időpontig csak Kolozsvárott volt, ahol 1903-ban kezdődött a filmgyártás, de az említett rendelet a trianoni békeszerződés miatt őket már nem érintette.)

Ilyen körülmények között működött a Pedagógiai Filmgyár az első években. Mindezek ellenére készítették az általuk tervezett, elképzelt oktatófilmeket, azok felvételeit, negatívokat, pozitívokat, kopírozási munkákat egyaránt. Részt vállaltak diasorozatok készítésében is. 1919-ben aztán a Pedagógiai Filmgyár is új feladatot kapott, ezekben a hónapokban, ipari tanulóknak, szakmunkásképzési célokra kellett oktatófilmeket készíteni.

El kell ismernünk, hogy a film jelentős, tömegekre gyakorolt hatásának felismerése mellett, a gyermekek mozi látogatására is nagy figyelmet fordítottak. Őt olyan mozi nyílt Budapesten, ahol kizárólag kiskorúaknak szóló filmeket vetítettek. *Nemes Lipót* a kor neves pedagógiai szakértője megtette, hogy két hétig cipelt magával moziba egy filmel lenes hitoktatót, míg végül az belátta a mozi pozitív hatásait.

Aztán visszarendeződött minden. Először 1920 októberében született rendelet a moziengedélyekről, majd 1922-ben a 33.081-es belügyminisztériumi rendelet a mozikat a közművelődés fontos előmozdítóinak ismeri el. Ennek ellenére a magyar filmgyártás és vele együtt az oktatófilm gyártás ekkora mélypontra került. 1923-ban a főváros lett a Pedagógiai Filmgyár többségi tulajdonosa, amelyben megalakulásától idáig egyébként, mintegy 80 filmet készítettek, melyek elsősorban Magyarország növény és állatvilágát, tájait, nevezetességeit szerették volna széles körben megismertetni.¹⁸

¹⁷ 1919-ben is számos játékfilm készült és kor eseményeit végig kísérhetjük a Filmhíradó szerepét betöltő Vörös Riportokból. *Korda Sándor* és *Kertész Mihály*, ekkor már neves és tehetségesnek tartott rendezők. A Tanácsköztársaság ideje alatt *Kertész* túlságosan exponálta magát, vezető szerepet kapott és jónak látta a rendszer bukása után Bécsbe menekülni (aztán tovább) és pl. 1919 őszén már ott gyártott filmekkel jelentkezett. *Korda* 1920-ban követte ide, majd később a brit filmgyártás első számú embere lett.

¹⁸ Balatoni képek 1914; Fácáneresztgetés 1913; Háziipar a Bakonyban 1914; Képek a Dunántúlról 1914; Matyó lakodalom Mezőkövesden 1913; Sümegi fazekasok 1914; Turfabányaszat 1913; Forrás: Ábel Péter kéziratai a Nemzeti Filmarchívumban.

Az oktatófilm helyzete, szerepe 1924 és 1931 között

1924-től a magyar iskolai filmpiac kétfelé vált. Két cég, két külön érdekeltségi terület. Budapestet a Pedagógiai Filmgyár látta el filmekkel, a létrejött Magyar Holland Kultúrgazdasági Rt. pedig a vidéket.

Vidéken az MHK Rt. jelentős tőkével alakult 1924 tavaszán és az Üllői út 4. szám alatt működött. Mivel konzuli épület volt, ma is látható az épület falán egy emléktábla. Megalakulását segítette a vallás és közoktatásügyi miniszter rendelete a filmoktatás elterjesztéséről.¹⁹ *Klebelsberg Kunó* alapvetően hasznos „oktatófilm rendelete”, tehát az említett piaci körök nyomására 1924-ben versenyhelyzetet teremtett az oktatófilm gyártásban, behozatalban, forgalmazásban. Ez a rendelet minden állami középfokú tanintézet számára minimum 6 maximum 8 filmelőadás megtekintését írta elő tanévenként. Egy év múlva a népiskolákra is kiterjesztették a rendeletet.

Ezek a filmvetítések a délelőtti órákban 28 fillér belépési díjért elsősorban földrajzi, néprajzi természettudományi területek oktatását segítették elő. A filmeket minisztériumi jóváhagyás után az MHK Rt.-nek kellett beszerezni, vagy legyártani.²⁰ Természetesen a rászoruló diákok (kb. 26%) ingyenesen nézhették meg a filmvetítéseket.

Az előadások és a nézők száma folyamatosan emelkedett a következő évek során. 1924/25-ben 829 előadás volt, mintegy 35 ezer tanulóval, 1930/31-ben már 6315 előadást tartottak mintegy 263 ezer tanulóval (*Jáki*, 1982).

A korlátozott anyagi lehetőségek miatt csak bizonyos számú film gyártását tudták évente megvalósítani, az MHK Rt. külföldről beszerzett filmek átalakításával, honosításával is foglalkozott. A jónak ítélt külföldi oktatófilmeket elbírálás után megvásárolták és a magyar oktatási igények szerint átalakították. Bizonyos részeket kihagytak, sok esetben pedig hazai felvételekkel egészítették ki a filmeket.

Az eredetileg három éves megbízást 1927-ben hosszas huzavona, korrupciós ügyek, rágalmozások után ismét megkapta az MHK Rt. további öt évre.²¹ A diákok és az iskola szempontjából a filmvetítések folytatódtak, de nem választásos alapon, hanem központi-lag elrendelve.

Minden év elején megérkezett a filmek jegyzéke, az iskolák a pontos vetítési időpontokról két héttel korábban értesültek. A tanár ekkor az ún. „vezérlapról” elolvashatta a legfontosabb tudnivalókat, előismereteket, és a vetítés előtt általában 5–10 perces tájékoztatót tartottak. Egyaránt előfordult tornatermi és filmszínházi vetítés is. Több esetben figyelmeztetni kellett az iskolákat, hogy ne maradjon el a filmvetítés.

A vetítés eme előírt, meghatározott módja ellen egyre hangosabb állásfoglalások születtek. Nem a filmvetítést, csak annak előírt módját kritizálták. A diákok passzívak, zajo-

¹⁹ A magyar királyi vallás-és közoktatásügyi miniszternek 1924. évi 37 335/III.sz. rendelete a középfokú iskolák tanulóifjúsága részére tartandó kötelező filmelőadások tárgyában.

²⁰ Az 1924-ben bemutatott oktatófilmek: Hasznos és káros állatok, Az Alpok, A bányától a kohóig, Az ifjúság testnevelése, A holland királyság, A holland szív, Természettudományi képek, Élet a tengerben.

²¹ Néhány filmcím ebből a korszakból: A Szent Jobb története, Németország, Balaton, A turáni alföld, Papírgyártás, A déli sark állatvilága, Egy testnevelési óra, Kis Alföld, A méhcsalád élete.

sak voltak. Sok helyen hangoskodásba, rendetlenkedésbe torkollott az előadás. Néha hosszú és unalmas filmet mutattak be. Ezek nem segítették elő a szemléltető oktatás eredményességét. A kor elismert didaktikusa *Méhes Lajos* szavaival „oktatófilm mivoltukat már eleve kizárta az a körülmény, hogy egy-egy filmet mindig az intézet egész ifjúsága nézett meg, és így a tananyag keretébe sem volt beleilleszthető” (*Jáki*, 1982. 70. o.).

Geszti Lajos (1932) is az elterjedt rossz vetítési módot kritizálta több írásában. Az iskolákban nem volt elegendő vetítógép és azok sem voltak megfelelő minőségűek. Így aztán törvényszerű volt a tanulók összezsúfolása mozikba, vagy tornatermekbe. Mindenesetre 1930-ban már a minisztérium sem vállalta a szerződés meghosszabbítását, így hát ismét lezárult egy korszak.

Budapesten a filmgyártásban nem okozott törést, hogy a főváros lett a tulajdonosa a Pedagógiai Filmgyárnak 1923-ban. *Ágotai* és *Zitkovszky* a helyükön maradtak, az igazgatóság pedig továbbra is szívesen vette a tanárok filmkészítési javaslatait.

A Pedagógiai Filmgyár 68 iskolai tornatermet alakított át azzal a céllal, hogy a szemléltető vetítéseket helyben, az iskolában tudja megtartani. A cég megalapítása óta mintegy 10000 előadást tartott 1928-ig. „A főváros 102 elemi iskolában, 23 polgári fiúiskolában, 31 polgári leányiskolában, 50 iparostanonc fiúiskolában, 15 iparostanonc leányiskolában tart évenként pedagógiai filmelőadást.” (*Purébl Győző*, 1928. 25. o.)

A 20-as években még gyakori volt a tornatermi vetítés, de ahol lehetett igyekeztek a korosztályokat elkülöníteni, és iskolai vetítógép birtoklásával az osztályokban történő vetítést szorgalmazni. Az ország anyagi lehetőségeihez mérten ennél többet nem lehetett megvalósítani ezekben az években. A rendelkezésre álló anyagi forrásokat optimálisan használták fel, mégis a két vállalat szinte szükségszerű megszűnése lehetővé tette, hogy az oktatófilm gyártás és forgalmazás más, új alapokon szerveződhessen meg.

A kritikus hangok ellenére számos ország irigyelhette a magyarországi helyzetet, hiszen szervezett rendszeres filmvetítések voltak az egész országban, nagyjából a községekben, kisebb részben a településekben.

A Pedagógiai Filmgyár további sorsa

A Kinizsi utcai telephely kicsi volt. Amikor 1927-ben sikerült nagyobb telephelyet szerezni a cégnek, átköltöztek az akkori Hungária körút (ma Könyves Kálmán krt.) 13-15-be, ahol korábban népkonyha működött. Hamar kialakították az épületeket, egy igazi filmgyár jött létre, korszerű berendezésekkel, műtermekkel.

1928-ban beszámolók születtek a gyár tevékenységéről. Mennyiségi és minőségi előrelépés következett be. Eladások történtek Amerikába, Egyiptomba, Angliába is. A fővárosban 80000 tanuló élvezte a teljesen ingyenes filmoktatás előnyeit. Az alaptöket fel-emelték, megszerezték a legújabb technikai berendezéseket, új műterem, világítási rendszer született. Az összesítés szerint 1929-ig a filmgyár 200000 méter oktatófilmet gyártott. Az igazgatói székben *Ágotai Bélát* ekkor felváltotta *Purébl Győző* egyetemi tanár (székesfővárosi közoktatási tanácsnok).

Egyre több munkát vállaltak és már játékfilmeket is forgattak²², mégis pénzügyi zavarok miatt helyzetük 1929-re válságos lett. Már *Zitkovszkyt* is félreállították. A főváros ülésein is egyre többet támadták a céget, végül 1931-ben a teljes telephelyet bérbe adták a Magyar Film Irodának. Ez a vállalat a Magyar Rádió érdekkörébe tartozott. Feltehetően olyan üzleti kapcsolatok húzódtak meg a háttérben, amelyeket ma nehéz lenne tisztázni. Számos újságcikk foglalkozott a helyzettel. Egyéni érdekek miatt átjárták mások kezére a fővárosi pénzen rendbehozott és technikailag megújított céget.

Ahogy erről a filmkultúra korabeli száma beszámolt, a Pedagógiai Filmgyár által itt forgatott utolsó film „A levegő hősei” volt, 1931 őszén.²³

Ahogy az 1927-ben induló nemzetközi oktatófilm konferenciák, filmszemlék eredményei mutatják ezek az évek voltak egyébként, az amúgy is sikeres magyar oktatófilm gyártás arany éve. Mondhatjuk a világ ekkor kezdett az oktatófilm fontosságára figyelni és Magyarország eredményeit követendő példaként állítani.

A teljesség kedvéért kövessük itt végig az eredeti Kinizsi utcai helyszín sorsát. A filmgyár 1927-ben, mint említettük elköltözött, a mozi maradt. 1937-es átépítése után Kultúr Színpad Mozgó néven működött, majd 1959-től lett Kinizsi mozi, amely megérte a század utolsó évtizedét, majd Kultiplex néven szerepelt egészen 2008 februárjáig, amikor is véglegessé vált, hogy a hosszú ideig vívott megmentési kampány nem lesz eredményes, ledózerolták az épületet, közpark lett (lesz) belőle.

A magyar filmtörténet mostohagyermeké a Pedagógiai Filmgyár, és vele *Ágotai Béla* valamint *Zitkovszky Béla*²⁴ története, munkássága nem csak a magyar filmművészetet gazdagította, de elévülhetetlen érdemeik vannak a nemzetközi viszonylatban is jelentős magyar oktató-ismeretterjesztő filmgyártás megteremtésében.

A továbbiakban a korábbi tapasztalatok alapján megteremtették az osztálykeretekben történő vetítést. A filmek témája, tantárgyhoz, témakörökhöz kötötten került feldolgozásra, a korosztályi sajátosságok figyelembe vételével. A filmek vetítése órába illesztetten történt, lehetőség szerinti előkészítés, a film alatt tanári megjegyzések, (hiszen még zömében néma filmek voltak) figyelem felhívás, magyarázó szövegek (a tanárok ragaszkodtak ehhez a szerephez, a hangos filmet nem nagyon akarták elfogadni), majd utólagos elemzések, feldolgozás következett. A minisztérium szorgalmazta a vetítéseket, a vetítőgéppel történő ellátást, tanárok felkészítését, gépek karbantartását, javítását, a filmek készítését, a kölcsönzés rendjét szigorúan szabályozták. Ennek a gépezetnek az irányítását, szinkronizálását végezte a VKM Oktatófilm Kirendeltség, melynek folyóirata a VKM OK HK (Hivatalos Közleményei) havi periodika lévén, részletesen tájékoztatta az iskolákat a lehetőségekről, új filmekről, a kölcsönzés feltételeiről és kilenc megjelent (1936-44) évfolyamán keresztül pontosan követhetjük a kor oktatófilm kultúráját.

²² Itt készültek 1929-ben a legutolsó néma játékfilmünk egyike, a „Rabmadár” műtermi felvételei.

²³ Filmkultúra, 1931. 11. sz. 9. o.

²⁴ A félretett *Zitkovszky* aztán nem találta helyét, 1931-ben elmeogyintezetben halt meg.

Irodalom

- Bárány Ignác (1866): *Tanítók könyve*. Lauffer, Pest.
- Bihari Péter (1886): *Népiskolai oktatástan*. Pallas Rt., Budapest.
- Bogdán Melinda és Munkácsy Gyula (é. n.): *Vetített képes előadások*. www.urania-nf.hu. Letöltés ideje: 2008. október 18.
- Crispus (1912): A tanuló ifjúság és a mozgófénykép. *Magyar Középiskola*, 5. 221–222.
- Felméri Lajos (1890): *A neveléstudomány kézikönyve*. Eggenberger-féle könyvkereskedés, Budapest.
- Gárdos Dávid (1912): Kinematográfia az iskolában. *Néptanítók Lapja*, 45. 19. sz. 11–12.
- Geszti Lajos (1932): A magyar kötelező filmoktatás nyolc esztendeje. *Film és művelődés*, 3–5. sz. 13–21.
- Jáki László (1982): *A hazai filmoktatás fejlődése a negyvenes évekig*. OOK, Veszprém.
- Karinyth Frigyes (1964): *Napló, életem. Önéletrajzi írások*. Magvető, Budapest.
- Keleti Adolf (1913): *A mozgó-színház, mint a népművelés eszköze*. Pallas, Budapest.
- Kiss Áron és Öreg János (1876): *Nevelés és oktatástan*. Rosenberg, Budapest.
- Knopse, P. (1913): *Der Kinematograph im Dienste der Schule*. Halle.
- Komár Erzsébet (2003, szerk.): *Dokumentumfilmek a kezdetektől 1920-ig*. CD-ROM. Magyar Nemzeti Filmarchívum, Budapest.
- Körmeny Ékes Lajos (1915): A mozi. *Városi Szemle*, 8. 457–553.
- Környei János (1870): *A tanító az iskolában*. Lampel, Pest.
- Lajta Andor (é. n.): *A magyar filmlaboratóriumok története 1901–1961*. Kézirat. www.filmintezet.hu/magyar/filmint/filmspir/24/lajta.htm. Letöltés ideje: 2008. október 15.
- Lenkei Zsigmond (1917): Politikusok a moziról. *Mozi Világ*, 51. sz. 1–8.
- Magyar Bálint (2003): *A magyar némafilm története*. Palatinus Kiadó, Budapest.
- Mennei József (1866): *Nevelés és tanítástan*. Malatin és Holmeyer, Kalocsa.
- Molnár István (1998): Az első magyar pedagógiai Filmgyár. *Magyar Nemzet*, 1998. január 05.
- Nagy Árpád (1928): Állam és filmoktatás. *Filmkultúra*, 1. sz. 5.
- Nemes Lipót (1912): A mozgófényképek és a gyermek. *A gyermek*, 6. 310–320.
- Purébl Győző (1928): A főváros és a filmoktatás. *Filmkultúra*, 1. 2. sz. 25–27.
- Rózsa György (2001): A Táncz. *Magyar Televízió 1.* produkciós filmsorozata.
- Warga János (1871): *Nevelés és oktatástan alapvonalai*. Lampel, Pest.
- Weszely Ödön (1917): *Népiskolai oktatástan (neveléstan, tanítástan és módszertan)*. Lampel-Wodianer, Budapest.
- Zitkovszky Béla (1916): A mozifelvételről. *Mozihét*, 17. sz. 32–36.

ABSTRACT

LÁSZLÓ SZABÓ SÓKI: HUNGARIAN EDUCATIONAL FILMS: FROM THE BEGINNINGS TO 1931

The film was born in the last decade of the 18th century and got popularity soon, not only as an entertaining instrument, but also as an educational possibility. It reached to the schools in the first decade of the 19th century together with picture illustration. Hungary was the first country in the world, where established a firm shooting educational films, took place in 1913, named Pedagógiai Filmgyár. Recognizing the significance of the film happened due to the teachers as well as the cultural politics, pedagogical experts, and scientists.

After the waryears period, under the circumstances of that time, the most possible solutions emerged, going to the cinema at schooltime, or projecting in the gymnasium, for all pupils. As a consequence of the economic interests of different circles, two separate firms supplied the schools with film, the above mentioned Pedagógiai Filmgyár in Budapest, and MHKRT the countryside. In the end, in 1930–31 with the elimination of both market factors and with considering the pedagogical aspects, the production and supply of Hungarian educational films was based upon new grounds in the next years.

Magyar Pedagógia, **109**. Number 1. 29–47. (2009)

Levelezési cím / Address for correspondence: Szabó Sóki László mérnök-tanár, ELTE TTK, Multimédiapedagógiai és Oktatástechnológiai Központ, H-1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A.